

Onder de Leien

Een gracht vol schatten

EXPO FELIXATELIER

BEZOEKERSGIDS

Onder de Leien

Tijdens de heraanleg van de Noorderleien in 2016-2019, vond ter hoogte van de Rooseveltplaats grootschalig archeologisch onderzoek plaats. Hier bevond zich eeuwenlang de Kipdorppoort, een van de vijf hoofdtoegangen tot de omwalde stad. De naam van de poort verwijst naar het oude gehucht *Kipdorp*, dat zich aan het einde van de huidige, gelijknamige straat bevond.

De Kipdorppoort maakte deel uit van de Spaanse omwalling, die tussen 1542 en 1554 werd aangelegd. Vlak voor de poort lag een enorm bastion, een van de belangrijkste militaire verdedigingswerken van de stad. De poort was bereikbaar via een 90 meter lange brug. Tijdens de werken aan de Leien werden delen van het bastion, de brug en de gracht onderzocht.

De vestingresten moesten deels wijken voor de aanleg van twee autotunnels, maar delen van de stadsmuur, de brug en het bastion werden behouden. Na een weloverwogen reconstructie nemen ze vandaag opnieuw hun plaats in het straatbeeld in. Bewonder de openluchtsite ter hoogte van de Rooseveltplaats. Een wandelpasserelle voert u langs de hoogtepunten van de site.

Een gracht vol schatten

Centraal in deze expo staat de vestinggracht. Rondom de brug werd deze laag per laag in vakken opgegraven en gecontroleerd met metaaldetectie. Dit leverde een waaier aan vondsten op, die een kijk bieden op het leven dat zich hier eeuwenlang heeft afgespeeld.

De omgeving van een stadspoort gonsde van bedrijvigheid. Driehonderd jaar lang gaf de poort aan burgers, kooplieden, boeren, soldaten en reizigers toegang tot de stad. Wat al deze mensen bindt, is een *joie de vivre*, een zoektocht naar verpozing, avontuur of fortuin in en rond de wereldstad die Antwerpen toen was. In de expo maakt u kennis met een greep uit de meest sprekende vondsten uit de gracht, ingedeeld volgens de thema's Ontmoet, Spel, Strijd en Bouw.

Ontmoet

Antwerpen was een kosmopolitische metropool met een intens verkeer van mensen, goederen en ideeën. In de gracht werden naast banale gebruiksvoorwerpen ook zeldzame modeaccessoires, bijzondere munten, penningen en nog veel meer opmerkelijke vondsten aangetroffen. Stap mee in het leven zoals het was tijdens de hoogdagen van de Spaanse omwalling.

Grachtresten met vondsten

- 1 Tijdens de opgravingen werden stalen genomen van de grachtlagen die nadien uitgezeefd werden. Door het zeven wordt de grond weggespoeld en blijft een grachtrest over, met grotere en kleinere vondsten.

Eten en drinken

- 2 grote schenkan, rood geglazuurd aardewerk
- 3 deksels van melkkannen, messing (koper- en zinklegering)
- 4 drinkbeker, steengoed
- 5 kan met wapenschild van het markgraafschap Antwerpen, steengoed
- 6 deksels van drinkbekers, tin, aan de binnenzijde gemarkeerd met een Antwerps handje
- 7 lepels, tin
- 8 fragmenten van borden, aardewerk
- 9 mesheft, koperlegering en hout
mesheft, ivoor met fantasiedier
gedraaid mesheft, gelakt tropisch hout
lemmet in smeedijzer, gemerkt met een Antwerps handje

Hygiëne

- 10 twee oorijzers
Een oorijzer hield een dameskapje of ander hoofddeksel op zijn plaats.
- 11 oorlepeltje, been
- 12 fragment van een tandenborstel, been
- 13 zalfpotje, majolica
- 14 fragmenten van kammen, ivoor

Mode en stijl

- 15** benen van een waaier, fijn uitgewerkt bot
Opvouwbare waaiers werden reeds veelvuldig gebruikt in China, maar pas vanaf de 17de eeuw wonnen ze ook bij ons aan bekendheid. Ze werden gebruikt als verkoelingsmiddel, als statussymbool en zelfs als communicatiemiddel om discreet signalen door te geven. Deze fragmenten zijn benen van opvouwbare waaiers.
- 16** verenkruller, bot
Men vermoedde lange tijd dat dit raadselachtige voorwerp een botermes was, maar recent onderzoek geeft aan dat het een kruller is voor de veren van een modieus kledingstuk zoals een hoed. Eén kant heeft een gebogen blad, er is een 'handvat' versierd met streepjes en een oog waarmee de kruller omhoog gehangen kan worden.
- 17** gordelsluitingen, koper en brons
- 18** ring, goud
- 19** knopen, metaal, been en parelmoer
- 20** gespen, messing

Ambacht en werk

- 21** dierlijk bot dat werd bewerkt voor de productie van kleinere objecten en een stuk bot dat diende voor de productie van knopen
- 22** kantklosje, been
- 23** naald, been
- 24** klokje
- 25** vingerhoedjes
- 26** drie gewichtjes
- 27** apothekersgewicht
- 28** fragmenten van scharen
- 29** zegelstempel
- 30** boekbeslag met drakenkopje
- 31** vijf lakenloodjes
Loden zegels of 'loodjes' waren een soort keurmerken die aantoonde dat een product aan de nodige kwaliteitseisen voldeed. Het bekendst zijn de lakenloodjes, loden zegels die aan lakenstof werden bevestigd. Ze werden gebruikt om de kwaliteit van de stof te garanderen en de herkomst van het laken aan te duiden. De loodjes bestaan uit twee schijven en een verbindingsstrip, die werd samengeknepen.

Munten en rekenpenningen

★ 32 muntblok, 1712-1716

Dit zeldzame muntblok werd gebruikt in een schroefpers voor het munten van zogenaamde oorden, hier specifiek een oord uit de regeerperiode van keizer Karel VI. De stempel werd achteraf met zes zaagsneden onbruikbaar gemaakt om misbruik te voorkomen. In de Lage Landen waren verschillende muntstelsels in voege, als gevolg van de vele oorlogen en bezettingen door vreemde heersers. De oord was een koperen muntstuk van geringe waarde (1 gulden = 80 oorden) dat als kleingeld gebruikt werd.

★ 33 Antwerps muntgewichtje, 1581

Muntgewichten werden gebruikt om te controleren of gouden en zilveren munten wel het goede gewicht hadden. Ze werden vooral geproduceerd in Antwerpen, Amsterdam en Neurenberg, steden met een grote handelsactiviteit. Antwerpse muntgewichten herkennen men aan het karakteristieke geopende handje, dat eeuwenlang het muntteken van de stad was. Dit muntgewicht voor de dubbele Spaanse dukaat is van de hand van de Antwerpse muntgewichtmaker Nicolaes du Mont. Het dateert uit 1581 en is voorzien van de initialen NDM.

★ 34 gouden escudo, 1590-1598

Gouden munten worden maar heel zelden in de Antwerpse bodem aangetroffen. Dit muntstuk is dan ook één van de topvondsten van de opgraving. Op de ene zijde staat een kruis afgebeeld, op de andere een wapenschild. De munt is gedeeltelijk middendoor geknipt en ook de randen zijn bijgeknipt of sterk afgesleten. Het opschrift is hierdoor onleesbaar, maar vermoedelijk gaat het om een Spaanse escudo uit de regeerperiode van koning Filips II, geslagen in de periode tussen 1590-1598.

35 munten en rekenpenningen

Merk alvast deze bijzondere munten en penningen op: penningen uit Neurenberg, doorboorde penningen, vorstelijke munten, oorden en duiten.

Bijzondere penningen

1 > penning met rekenmeester zittend aan de rekentafel

Rekenpenningen werden tot in de 17de eeuw gebruikt als rekeninstrument en als hulpmiddel in de boekhouding. Zoals bij een telraam was het rekenbord voorzien van horizontale lijnen die de duizendtallen, tientallen en eenheden voorstelden. Op deze penning is een man te zien die rekt op een rekenbord. Op de keerzijde staat het alfabet afgebeeld. Dit type penning wordt ook wel 'schoolpenning' genoemd.

Penningen uit Neurenberg

7 > scheepjespenning van Jorg Schultes uit Neurenberg

Jorg Schultes was werkzaam als penningmaker van 1515 tot 1559. Van hem is het type scheepjespenning welbekend. Op de voorzijde van de penning staat een zeilschip boven vier golven, op de keerzijde een Frans ruitschild met vier lilies en de tekst: JORG SCHULTES FECIT.

9, 10 > penningen van Hans Krauwinkel II uit Neurenberg

Hans Krauwinkel II was werkzaam als penningmaker van 1586 tot 1635. Hij sloeg talrijke penningen met spreken, meestal van religieuze aard, zoals: GLVCK.BESCHERT.IST.VNGEWERT, *Gegeven fortuin is niet gegarandeerd* GOTTES.GABEN.SOL.MAN.LOB[EN], *Gods gaven zal men loven*

Vorstelijke munten

24 > koperen oord Maria Theresia AD USUM BELGII AUSTR. 1750

Maria Theresia van Oostenrijk regeerde van 1740 tot 1780 over een immens rijk, waartoe ook de Zuidelijke Nederlanden behoorden. Haar regeerperiode bracht vrede en economisch herstel in onze gewesten. Deze munt uit 1750 werd in Antwerpen of Brugge geslagen AD USUM BELGII AUSTR., *voor gebruik in de Oostenrijkse Nederlanden*. Antwerpse exemplaren droegen onder de datum een handje, Brugse munten een leeuwje. Op dit muntstuk is het teken van de stad niet meer zichtbaar.

Duiten

31 > munt ZEELANDIA met 'Hollandse maagd in de tuin'

De maagd zit in een tuin en wijst met haar rechterhand naar de zon aan de hemel, als teken van vertrouwen in de Heer. De omheining van de tuin is gemaakt van takken, het hek wordt gevormd door een wapenschild van Zeeland. Dit tafereel werd - naar het Hollandse voorbeeld - heel lang op munten uit Zeeland gebruikt.

Devotievoorwerpen

★ 36 driekoningenkroon, 16de eeuw

Deze tinnen driekoningenkroon dateert uit het midden van de 16de eeuw. Hij werd gedragen op Driekoningen (6 januari) en bestaat uit twee identieke helften met telkens vijf portretten in profiel, Kaspar, Melchior, Maria, Balthasar en Jozef. Wie op het driekoningenfeest de boon uit het driekoningenbrood bemachtigde mocht zich tot koning van de avond kronen.

37 paternoster

Een paternoster of rozenkrans is een gebedssnoer, dat bestaat uit 6 grote en 53 kleine kralen en een kruisje. De grote kralen staan voor het onzeverder, de kleine kralen voor het weesgegroet.

- 38 Jezuskindjes, pijpaaarde**
Van het Jezuskindje bestaan verschillende types, waaronder dit met rijksappel in de hand en het wikkelkindje. Een mooie vondst is ook het Mariabeeldje met Jezuskind op de arm.
- 39 patacon met symbool van de offerdood van Christus, pijpaaarde**
Dit schijfje toont de beeltenis van een pelikaan die zichzelf in de borst pikt om met het bloed haar jongen te kunnen voeden. In het opkomende Christendom stond dit teken van opofferende moederliefde symbool voor de offerdood van Christus. Deze patacon dateert vermoedelijk uit de 16de-17de eeuw.
- 40 Jezusbeeldje met duif, rood aardewerk**
- 41 pelgrimsinsigne met spiegel**
Deze spiegel werd door pelgrims naar een relik gericht om zo de heilige kracht ervan op te vangen. Thuis kon deze zegening dan opnieuw overgebracht worden. Op de achterzijde staan de letters SHI (IHS), een monogram van de eerste drie letters van Jezus Christus in het Grieks en drie nagels, de verwijzing naar de kruisiging van Jezus. Dit insigne dateert uit de 16de-17de eeuw.
- 42 pelgrimsinsigne in de vorm van een Sint-Jacobsschelp**
De Sint-Jacobsschelp is het symbool van de heilige Jacobus. Vanuit de Sint-Jacobskerk in Antwerpen vertrok men op bedevaart naar het zogenaamde graf van Sint-Jacob in Compostella, Noord-Spanje. Het insigne werd op de kleding bevestigd wanneer het doel van de bedevaart bereikt was. Het insigne dateert uit de 16de-17de eeuw.
- 43 gordelsluiting met hanger Sint-Jacobsschelp**
- 44 vier riemtongen van boekbeslag, 16de-17de eeuw**
Boekbeslag werd op kostbare boeken aangebracht als versiering en om schade aan de boekband te voorkomen. Een sluiting hield het boek stevig dicht en verhinderde dat stof en ongedierte zich tussen de bladzijden zouden nestelen. Het gedrukte boek zorgde in de 16de eeuw voor een snelle verspreiding van kennis en wetenschap onder brede lagen van de bevolking. Nieuwe denkbeelden en religieuze stromingen bereikten via boeken een steeds groter publiek.
- 45 capsules van theriak, met afbeelding van Onze-Lieve-Vrouw met kindje Jezus**
Deze decoratief uitgewerkte capsules omsloten de dop van een flesje theriak. Deze drank was een samengesteld geneesmiddel, dat bestond uit een groot aantal ingrediënten. In de westerse wereld was het gedurende bijna 2000 jaar een van de belangrijkste geneesmiddelen.
- 46 draagpenning met aartsengel Gabriël [zie foto p. 11]**
De aartsengel Gabriël wordt regelmatig als vrouwelijke engel afgebeeld en wel als enige onder de aartsengelen, die verder uitsluitend mannelijk of androgyn zijn. In de linkerhand draagt hij een palm als teken van martelaarschap en in de rechterhand een valk of duif. De randtekst vermeldt GLORIA IN EXCELSIS. Deze penning dateert uit de 15de eeuw.
- 47 religieuze penning ter ere van het Sacrament van Mirakel, dat in 1370 in Brussel zou hebben plaatsgevonden, 17de-vroeg 18de eeuw [zie foto p. 11]**

- 48 draagpenning, mogelijk met wonderdoener-genezers Marthurin van Larchant, 17de-18de eeuw [zie foto p. 11]**
- 49 medaillon Salvator Mundi - Mater Divinae Gratiae, 17de-18de eeuw [zie foto p. 11]**
Medaillon met een typische voorstelling van de buste van Maria aan een zijde en van Jezus Christus aan de andere zijde.
- 50 hanger Heilige Filomena [zie foto p. 11]**
Koperen hanger met afbeelding van de heilige Filomena van Mugnano, martelares. Centraal een versierde tombe met daarin een half liggende vrouw. Bovenaan de tekst SANCTA FILOMENA, onderaan ORA PRO NOBIS, *bid voor ons*. Deze hanger dateert uit de 19de eeuw.
- 51 draagpenning annunciatie [zie foto p. 11]**
Hanger met annunciatietafereel, te dateren in de 16de eeuw. Het oogje van het hangertje is afgebroken. Maria knielt onder een baldakijn voor een bidstoel en de engel Gabriël brengt de Blijde Boodschap. Boven hen een vliegende duif die de Heilige Geest symboliseert.
- 52 twee draagpenningen annunciatie [zie foto p. 11]**
Twee hangers met annunciatie tafereel uit de 17de eeuw. Op de eerste penning ziet u Maria die knielt onder een baldakijn voor een bidstoel en de engel Gabriël die de Blijde Boodschap brengt. Het andere exemplaar toont de keerzijde met het blazoën van de Annunciaten kloosterorde. In Antwerpen werd deze gesticht in 1608. De tweede toont hetzelfde.
- 53 mal voor het maken van religieuze beeldjes**
Mal in rood aardewerk voor het maken van beeldjes in pijpaaarde. De afdruk toont een met gekruiste benen zittend figuur, met mogelijk een lam in de armen en een aureool. Het gaat om de voorstelling van een Jezuskind of Johannes de doper. De mal dateert uit de 17de eeuw.

54 zonnwijzer, vermoedelijk 18de eeuw

Dit koperen wijzerplaatje is deel van een draagbare zonnwijzer en heeft een uuraanduiding in Arabische cijfers. Het werd gebruikt om met behulp van de zon de tijd af te lezen. Op het plaatje was een staafje bevestigd, dat naargelang de stand van de zon een schaduwstreep wierp op de uurlijnen. Het staafje ontbreekt, maar de wijzerplaat is nog in heel goede staat.

★ 55 **alchemistenpenning**, late 16de - 17de eeuw

Deze amulet met alchemistische tekens spreekt zeer tot de verbeelding. Mogelijk werd ze gebruikt om de toekomst te voorspellen of had ze een geneeskrachtige werking. Op de voorzijde staat een vierkant met drie cirkels eromheen. De binnenste cirkel verwijst naar de vier elementen: AQUA (*water*), AER (*lucht*), IGNIS (*vuur*), TERRA (*aarde*). In de middelste cirkel staan alchemistische tekens. De buitenste cirkel vermeldt: DIESES METALL DIENET VOR DIE FLUSS. Op de keerzijde staat een ster met alchemistische tekens. De buitencirkel vermeldt de zon, de maan en vijf planeten: SOL, LUNA, SAT(urnus), JUPI(ter), MARS, VENUS, MERC(urius). Een dergelijke vondst is uiterst zeldzaam.

★ 56 **penning kapelaan Petrus de Hase**, 17de-18de eeuw

Deze penning vermeldt de naam van kapelaan Petrus de Hase. Vermoedelijk was hij verbonden aan de Sint-Jacobskerk in Antwerpen. De voorzijde van de penning vermeldt: DOMINUS PETRUS DE HASE CAPELANUS DIVI JACOBI, in het veld staat een Sint-Jacobsschelp. Op de keerzijde staat een citaat uit Psalm 103: VINUM LETIFICIT COR HOMINIS, *wijn verheugt het hart van de mens*, met in het midden een pelgrimsstaf. Vermoedelijk gaat het om een pelgrimspenning, die dienst deed als aandenken. Het zou ook een bedankingspenning kunnen zijn of een soort tegoedbon die aan kerkgangers werd uitgedeeld om levensmiddelen te kopen.

46

47

48

49

50

51

52

52

Pijpjes met politiek getinte decoratie

57 pijpje Willem III

De decoratieve uitwerking van pijpjes was sterk onderhevig aan modetrends en politieke, al dan niet verborgen, propaganda. Zo werden er enkele pijpjes opgegraven die duidelijk afkomstig zijn van Oranjegezinde en dus protestantse rokers. Zoals deze mooie pijpenkop met aan de ene kant het wapenschild van prins Willem III (1672-1685) en aan de andere kant de prins op een paard.

Beide kanten zijn versierd met Oranje-appels.

58 pijpensteeltje met Oranje invloed

Op dit pijpensteeltje staat de tekst te lezen: DIE NAER ORANIEN MAECKT/ OOCK DESE PYP NIET LAECKT of: *wie een aanhanger is van Oranje, zal deze pijp niet laten liggen*, een duidelijk signaal dat de roker van deze pijp een voorstander was van de Oranjes.

★ 59 pijp Saint-Simonien, 1834-1881

Deze manchetpijp dateert uit de periode 1834-1881. Ze stelt een man voor met snor, baard en een negenkantige muts met stervormig ornament. De ogen en de stenen op de muts zijn beschilderd met blauwe verf. Op de zijkant staat een stempel van Jean-Baptiste Nihoul uit Nimy. De pijp is geïnspireerd op het Saint-Simonisme, een populaire filosofische stroming die sterk geloofde in de menselijke rede en een utopische levensvisie vooropstelde. Merkwaardig genoeg wordt niet Claude Henri de Saint-Simon zelf afgebeeld, maar mede-oprichter en opvolger Barthélemy Prosper Enfantin.

60 deksel van een tabaksdoos met portret van prins Frederik Hendrik, 1634
Ovaal koperkleurig deksel van een tabakdoosje met portret van prins Frederik Hendrik. Met randschrift FRED HENR DG PRINCEPS AVRIAE COM NASS, *Frederik Hendrik bij de gratie Gods prins van Oranje, graaf van Nassau*.

61 koperen deksel van een tabaksdoosje met afbeelding van een wapenschild

62 pijpje Vrede van Aken

Van deze vaasvormige pijp werden tijdens de opgravingen twee exemplaren gevonden. Ze werd gemaakt als herinnering aan de Vrede van Aken van 16 oktober 1748, die een einde maakte aan de Oostenrijkse Successieoorlog. De pijpenkop beeldt het keizerlijk koppel Frans van Lorreinen en Maria Theresia van Oostenrijk uit, omgeven door bloemen en bladdecoratie. Een pittig detail is de ontblote boezem van de keizerin. Op de achterkant van het pijpenkopje wordt het wapenschild en de Habsburgse adelaar met sabel en rijksappel afgebeeld. De pijp werd gemaakt in de Zuidelijke Nederlanden.

63 pijpje Vrede van Aken

Spel

De brede wallen en vesten waren een aantrekkelijke groene ruimte, waar de Antwerpenaar op zoek ging naar rust, plezier en ontspanning. Houten speelballen, dobbelstenen en speelschijfjes belandden in grote getale in de gracht en brengen een gevarieerd vrijetijdsleven in beeld. Ook een mooi bewaarde slee werd uit de stadsgracht opgedolven.

Spelmateriaal

- 64 kloten, houten ballen verzwaaard met lood
- 65 houten tollen, hout
- 66 kruisvormen of pillen, om de houten bal te verzwaren, lood
- 67 werpkoot, been verzwaaard met lood
Kleine beentjes of koten werden gebruikt om het 'kootspel' te spelen. De koten werden naast elkaar tegen een muur geplaatst. Met een werpkoot probeerde men de rechtopstaande koten om te gooien. De werpkoot werd verzwaaard met lood om er harder mee te kunnen gooien. Koten werden ook gebruikt om te bikkelen en te dobbelen.
- 68 fluitjes, been
Fluitjes waren een geliefd muziekinstrument. Het onderste exemplaar is mooi versierd. De fluit is nog niet volledig afgewerkt aangezien de vingergaatjes nog niet zijn uitgewerkt.
- 69 speelschijfjes, hout
Speelschijfjes werden vervaardigd uit been, hout of gebakken klei. Zowel eenvoudige als fraai uitgewerkte exemplaren komen voor. Speelschijfjes werden gebruikt bij het damspel, het triktrakspel en allerlei werpspelletjes.
- 70 tuimelaar, onderdeel van een kruisboog, been
- 71 twee mondharpes
- 72 wiel van een speelgoedkarretje
- 73 speekkannetje, tin

★ 74 **dobbeltol in been, 16de-18de eeuw**

Een dobbeltol is een variant van een dobbelsteen in de vorm van een tol. Deze dobbeltol is een zeldzame vondst uit de 16de-18de eeuw in de Nederlanden. De spil ontbreekt echter. Op de vlakken van de tol staan een verschillend aantal ogen. Wanneer er met de tol gedraaid werd, viel deze zoals een dobbelsteen op een van de vlakken. De bovenkant gaf het aantal aan. Deze dobbeltol werd gevonden in één van de 80 Big Bags, zakken van 1 ton, die verzameld werden uit het slib van de gracht en die met water uitgezeefd werden.

★ 77 **prikslee, 16de-18de eeuw**

In het verleden werd steeds creatief en zuinig omgesprongen met allerlei materialen. Een mooi voorbeeld hiervan is deze prikslee. Ze werd gemaakt uit gerecycleerd materiaal, met name een onderkaak van een paard. Wanneer twee kaken aan elkaar werden gezet, vormde dit een zitje dat door kinderen kon worden gebruikt om te sleeën. Let vooral op de gesleten en gladde onderkant van het bot, dit wijst erop dat het voorwerp zeker als slee is gebruikt geweest. Ook schaatsen of glissen werden gemaakt van afgeplatte dierenbotten.

75 **twee snorrebotten, lood**

Het snorrebot is een muziekinstrumentje bestaande uit een dun plaatje dat aan een koord rondgeslingerd wordt. Daardoor maakt het een zoemend geluid.

Houten ballen

76 **Speelballen in hout**

Er werden in totaal ongeveer 350 houten ballen opgegraven. Het merendeel is vervaardigd uit gemakkelijk bewerkbaar hout van pitvruchtbomen, zoals appel- en perenbomen. De diameter van de ballen varieert van 2,6 tot 9,2 cm. Een vierde van de ballen is versierd met ingekraste lijnen, mogelijk persoonlijke merktekens van de speler of gebruiker. Verschillende ballen werden ook verzwaard met lood.

Slee en schaatsen

78 **glissen, dierlijk bot**

Glissen zijn schaatsen gemaakt van dierlijke botten. Het bot werd onderaan afgeplat en met een koordje aan de schoen vastgemaakt. Pieter Brueghel tekende talrijke wintertaferelen waarop schaatsende Antwerpenaren te zien zijn, ook op de vesten van de stadsomwalling. Deze twee exemplaren zijn niet afkomstig uit de vestinggracht maar uit vroegere opgravingen in de historische stadskern.

Spelmateriaal (vervolg) en pijpfragmenten

79 **pijpjes, pijpaaarde**

Er werd duchtig gerookt in de Nederlanden. Het roken van tabak uit pijpjes werd in de loop van de 17de eeuw immens populair, zowel bij de elite als bij de gewone burgers en militairen. Versleten pijpjes werden, net zoals de sigaret vandaag, snel afgedankt en op de openbare weg achtergelaten. Vele pijpjes belandden daarom ook in de gracht. In totaal werden er 12.900 fragmenten van pijpjes gevonden tijdens de opgraving aan de Kipdorpbrug. De pijpjes waren versierd en hadden vaak onderaan een stempel van de fabrikant. Zo kan er via archiefonderzoek bepaald worden wie welke pijpjes gemaakt heeft.

80 **dobbelstenen en het productieproces**

Dobbelstenen werden gemaakt uit een staafje van dierlijk bot. Vervolgens werd dit verzaagd in kubusjes. Tot slot werden op de zes kanten inkepingen gemaakt voor de stippen.

81 **knikkers, aardewerk**

Knikkers werden gemaakt uit klei en daarna geglazuurd. Nadien werden ze, net zoals steengoed aardewerk, in de oven gebakken. Er werden honderden knikkers gevonden, grote en kleine.

Strijd

De Kipdorppbrug was op verschillende momenten in de geschiedenis een strijdtoneel, denk maar aan de Franse furie in 1583. Dit verklaart het grote aantal militaire vondsten. Naast kanonballen uit steen en metaal werden in de gracht ook musketkogels, kruitmaten, kruithoorns, steunen voor musketgeweren en verschillende steekwapens aangetroffen.

In januari 1583 vond aan de Kipdorpppoort de Franse furie plaats, een poging van de Franse hertog van Anjou om de stad bij verrassing in te nemen. Op 17 januari liet Anjou met een list de Kipdorpppoort openen, waarop zijn troepen - onder het roepen van de strijdkreet VILLE GAGNÉE ! - de stad binnenstormden. Maar de Antwerpse burgers verzetten zich onverwacht hevig. Ze grepen elk wapen dat ze konden vinden en verdreven Anjou's troepen langs de Kipdorpppoort de stad weer uit. Honderden Franse soldaten kwamen daarbij om.

De heroïsche overwinning van de Antwerpenaren bleef nog lang nazinderen. Als herinnering aan de Franse furie werden op de Kipdorpppoort de letters S.P.Q.A. aangebracht, de Latijnse afkorting voor De Senaat en het Volk van Antwerpen, evenals de spreuk AUXILIUM SUIS DEUS, God helpt de zijnen. De Kipdorpppoort werd zo het symbool voor de vrijheid en onafhankelijkheid van de Antwerpenaren.

*Ville gagnée,
ville gagnée !*

Kanonballen

82 kanonballen, gietijzer en natuursteen

Naast de talrijk aanwezige ijzeren kanonballen, werden in de vestinggracht ook drie stenen kanonballen aangetroffen. In de 16de eeuw vervingen ijzeren projectielen geleidelijk de vroegere stenen exemplaren. In de evolutie van het geschut was er de nood om altijd maar verder te kunnen schieten en de vijand vanop steeds grotere afstand te treffen. Ijzeren kanonkogels beantwoordden aan deze vereiste. Het nadeel van steen was dat zeer grote kalibers nodig waren omwille van het relatief kleine soortelijk gewicht van steen. Toch bleven stenen projectielen nog tot in de 17de eeuw in gebruik.

Wapens

83 hoefijzers

84 rinkelbellen en ringen van paardentuig, messing

In het slib van de gracht vonden de archeologen veel koperen en bronzen bellen. Deze zijn vermoedelijk afkomstig van paardentuig. Zowel ronde als klokvormige belletjes komen voor. Paarden werden in het verleden prachtig uitgedost, waarbij het tuig vaak met rinkelende belletjes werd versierd. Het zachte gerinkel hielp het paard tegen afleiding en droeg bij aan de regelmaat van de cadans van paard en ruiter. Mogelijk zijn de belletjes afkomstig van voerlieden of karrenmannen die met paard en kar de brug passeerden, of van strijdende soldaten te paard.

85 pijlpunt

86 dolk

★ 87 schedepuntbeschermer, 16de eeuw

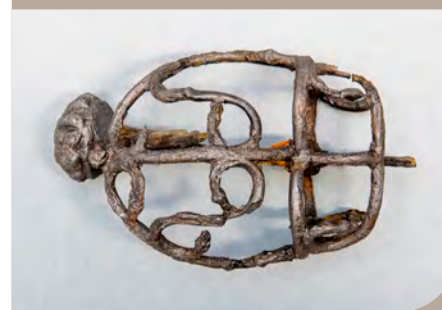
Een wapen of zwaard stak men meestal weg in een schede, een omhulsel in stof of leer dat onderaan werd verstevigd. Schedepuntbeschermers moesten verhinderen dat de punt van het wapen niet doorheen dit omhulsel prikte waardoor men zichzelf zou verwonden. Dit exemplaar maakt deel uit van een luxewapen: de buitenzijde van het omhulsel is rijkelijk versierd met reliëfs van onder meer druivenranken.

88 fragmenten van een gevest van een rapier (steekwapen), 16de-17de eeuw

De handgreep van een wapen noemt men een gevest. De termen rapier en degen worden vaak door elkaar gebruikt. De rapier is een voorloper van de degen. In de periode van de Tachtigjarige Oorlog was het een veelgebruikt wapen. Het had een lang en smal tweesnijdend blad (of kling) en was zowel een slag- als een stootwapen. Beide onderdelen zijn waarschijnlijk afkomstig van hetzelfde wapen.

89 fragmenten van de kling van een rapier (steekwapen), 16de-17de eeuw

★ 90 gevest van een zwaard, eind 16de- begin 17de eeuw

Dit gevest is indrukwekkend uitgewerkt in de vorm van een korf en moest de hand van de soldaat optimaal beschermen. Let op de sierlijke uitstraling van het smeedijzer. Omdat het lemmet (snijdend blad of kling) ontbreekt is het niet te bepalen of het wapen bestemd was voor de infanterie of de ruitery. Het is geweten dat dit type populair was in Spanje vanaf 1575. Varianten van het type bleven daarna nog in tal van Europese landen in gebruik. Verder onderzoek kan mogelijk licht werpen op de herkomst van dit goed bewaarde exemplaar.

91 gevestknop van een ruiterdegen (steekwapen), tweede helft 17de-18de eeuw

Een gevestknop is het uiteinde van de handgreep van een wapen. Deze afgeplatte knop is kenmerkend voor zogenaamde Waalse degens, met een lange brede kling.

92 deel van een gevest van een degen (steekwapen), 18de eeuw

Gevesten zoals deze waren in gebruik bij de Franse ruitery sinds 1750. Dit type is bijzonder omdat er oorspronkelijk een inklapbare zijbeugel aan was die toeliet om de hand van de ruiter volledig te beschermen. Dit onderdeel is niet bewaard.

93 stuk kling van een steekwapen

94 musketkogels

Er werden tijdens de opgravingen honderden kogels in de gracht gevonden, van verschillende grootte en bestemd voor verschillende soorten vuurwapens. Een deel van de gevonden musketkogels werd waarschijnlijk afgevuurd tijdens de Franse furie in 1583.

★ 95 **zwaard (houwdegen)**, eind 16de-begin 17de eeuw

Ter hoogte van de brug werd in de gracht een indrukwekkende vondst gedaan: een goed bewaard zwaard met een lange gebogen kling, ook houwdegen genaamd. Na een zorgvuldige restauratie kwamen de mooie details in beeld. Het handgevest heeft een S-vormige beugel (pareerstang) en een houten handvat, oorspronkelijk in een

wikkeling van ijzerdraad. Het gevest is versierd met een knooppmotief. Dit luxewapen werd gebruikt door een militair van hogere rang en kan dateren van de tweede helft van de 16de eeuw tot het begin van de 17de eeuw. Merk op dat de kling slechts aan één zijde snijdt, maar dat het uiteinde tweesnijdend is. Het wapen werd gebruikt om te houwen (hakken), niet om te steken, vandaar de benaming houwdegen. Op de punt van het wapen is nog een klein stukje van het omhulsel bewaard. Van wie was dit wapen? Verschillende legers passeerden tijdens de Franse furie de Kipdorpbrug, Fransen, Zwitsers en Antwerpse burgers. Belandde dit wapen tijdens deze strijd in de gracht? Verder onderzoek moet dit uitmaken.

Kruitmaten en kogels

★ 96 **kruitmaat**, eind 16de-begin 17de eeuw

Een kruitmaat diende om een musketgeweer te laden. Het bevatte de juiste hoeveelheid grof kruit voor één schot. Aan de zijden van de kruitmaat en de dop zaten lusjes voor een koord, waarmee de kruitmaten bevestigd werden aan een bandelier, een lederen schouderband. Ze werden gebruikt van het einde van de 16de tot het midden van de 17de eeuw. Nadien werden patronen met kogels gebruikt en kruit gewikkeld in papier. Met deze goed bewaarde kruitmaat komt het beeld van de musketier even terug tot leven.

97 kruitmaten

98 bovenstuk van een muskethouder

Een muskethouder was een steun waarop de musketier de lange loop van zijn geweer kon laten rusten. Zo kon de schutter het geweer gemakkelijk stilhouden en goed op het doel richten.

99 kruithoorns

100 kogels van klein kaliber (8 mm, 11 mm, 13 mm)

De haakbus was een primitief geweer met lange loop, waarmee loden kogels werden afgevuurd. In de 16de eeuw verving de zwaardere musket geleidelijk de haakbus en tegen het midden van de 17de eeuw had ze de haakbus volledig vervangen. Het musketgeweer werd geplaatst op een steunvork.

Het werd geladen met loden kogels. In de gracht werden verschillende kalibers aangetroffen. Kleine kogels waren vaak 12 mm, maar er werden er ook veel van 15, 16 en 17 mm gevonden. Een reeks kogels afgevuurd aan de Kipdorppoort was bijna 19 mm groot. Dergelijke kogels werden gebruikt in een wallengeweer. Dit was een zwaar wapen met een lange, binnenin gegroefde of 'getrokken' loop, voor een krachtiger en preciezer schot.

- 101 kogel klein kaliber (12 mm), geïmplodeerd
- 102 kogel groot kaliber (19 mm), geïmplodeerd
- 103 kogel groot kaliber (19 mm), afgevuurd uit wallengeweer
- 104 onafgewerkte kogel
- 105 kogel klein kaliber (12,5 mm), afgevuurd uit wapen met getrokken loop
- 106 kogel klein kaliber (13,5 mm), doorboord om 2 kogels te verbinden
- 107 kogel groot kaliber (19 mm), doorboord om 2 kogels te verbinden, afgevuurd uit wallengeweer
- 108 twee vuurslagen (ijzeren staafjes gebruikt om vuur te maken)

Militaire voorwerpen uit de 18de en 19de eeuw

Net ten noorden van de brug was het Kipdorpbastion gelegen, waar tot het einde van de 19de eeuw geschut was opgesteld om de toegang tot de stad te verdedigen. Soldaten hebben gedurende eeuwen deze brug bewaakt en lieten tot in de 18de en 19de eeuw hun sporen na. Zo vinden we naast kogels ook delen van soldatenuniformen, zoals knopen.

- 109 militair schoeisel met cijfers

- 110 Franse knopen

Deze uniformknopen werden geproduceerd in 1792-93. Ze zijn voorzien van de symbolen van de Franse revolutie: een roedenbundel met vrijheidsmuts in een krans van eikenbladeren. Het randschrift vermeldt REPUBLIQUE FRANCAISE. Ze werden gedragen door alle eenheden van het Franse leger en bleven in gebruik tot in de Napoleontische periode.

- 111 Franse regimentsknoop '48'

- 112 Belgische regimentsknopen '10', rond 1850-1915

Deze knopen zijn geïnspireerd op een model dat kort voor 1800 ontstond in Frankrijk en in vele West-Europese landen navolging vond. Telkens wordt het nummer van het regiment weergegeven in een guirlande. Dit type knoop behoort bij het uniform van het 10de Linieregiment (infanterie), dat in gebruik was vanaf het midden van de 19de eeuw tot 1915.

- 113 Belgische uniformknopen van de Burgerwacht, 1848-1881

De knoop met klimmende leeuw en de tekst GARDE CIVIQUE is afkomstig van het infanterie uniform model 1848 van de Belgische Burgerwacht. Het werd officieel gedragen tot 1881. De burgerwacht was een Belgische militia (1830-1914), die bestond uit infanterie, troepen te paard en zelfs artillerie. Na de onafhankelijkheidsstrijd (1830/31) kende de Burgerwacht een terugval. De kosten ten laste van steden en gemeenten liepen hoog op en het nut van de Burgerwacht werd niet langer ingezien. Na de hongeronlusten in 1847 en de Franse revolutie van 1848 werd de organisatie nieuw leven ingeblazen. In deze tijd ontstond ook het nieuwe uniform.

- 114 cilindrische karabijnkogel, lood

Tot in de eerste helft van de 19de eeuw werden handvuurwapens geladen met een bolvormige kogel in wapens met een gladde loop (schietbuis). Daarnaast werd ook geëxperimenteerd met cilindrisch-conische kogels, voor krachtiger geschut. De groeven tonen duidelijk aan dat dit projectiel afgevuurd werd uit een wapen met een getrokken loop (schietbuis met gegroefde binnenzijde).

- 115 Minié expansiekogel, lood

In 1849 werd de expansiekogel uitgevonden, een puntvormige cilindrische kogel waarvan het achterste gedeelte uitgehold was zodat de kogel in de loop kon uitzetten bij het afvuren. Dit nieuwe type kogel was nodig omdat men in de 19de eeuw de voorkeur gaf aan wapens met getrokken (gegroeft) loop. Die hadden een sterker en beter gericht schot, op voorwaarde dat men kogels kon gebruiken die heel goed in de loop pasten. Een belangrijke verbetering van de Minié-kogel werd uitgevonden door de Belgische majoor Timmerhans. Het exemplaar gevonden aan de Kipdorpbbrug is van dit Belgische verbeterde type.

★ 116 Engelse ringkraag, midden 18de eeuw

Een ringkraag of *gorget* was oorspronkelijk een onderdeel van een wapenuitrusting om de hals te beschermen. In de 18de eeuw werd het enkel nog gebruikt als

onderscheidingsteken voor officieren. Het werd met linten om de hals gedragen. Deze ringkraag dateert waarschijnlijk rond het midden van de 18de eeuw, toen George II koning was. Centraal staat het wapenschild van Groot-Brittannië, tussen een leeuw en een eenhoorn. Rond het schild de wapenspreuk DIEU ET MON DROIT en onderaan het devies van de koninklijke Orde van de Kousenband, HONI SOIT QUI MAL Y PENSE, *schande over wie er kwaad van denkt*. Boven het wapenschild, de letters G R (Georgius Rex). In de bovenhoeken de tekst '12.th'en 'Reg.' (12de regiment)

- 117 muntgewicht voor het nawegen van een Engelse guinea

Dit muntgewicht werd gebruikt om de Engelse guinea na te wegen. Het toont het portret van stadhouder Willem III van Oranje. In de periode 1689-1702 regeerde hij als koning Willem III over Engeland en Ierland.

Bouw

De Spaanse omwalling werd tussen 1542 en 1554 aangelegd. De Kipdorppoort werd rond 1550 gebouwd op de plaats van de gelijknamige, middeleeuwse poort. Het vestingwerk onderging daarna nog voortdurend veranderingen. Delen werden afgebroken en volgens de nieuwste inzichten terug opgebouwd. Twee metserskuipen, hamers, een truweel en een beitel brengen de werklieden van toen tastbaar dichtbij.

★ 118 metserskuipen in hout, 16de eeuw

Onderaan de bastionmuren, op 6 m diepte, kwamen tot ieders verrassing twee metserskuipen aan het licht. Ze werden vermoedelijk gebruikt rond 1545, in de beginjaren van de bouw van het bastion. Een dergelijke vondst werd nooit eerder in de Antwerpse bodem aangetroffen en brengt de werklui uit de 16de eeuw wel heel dichtbij. De bouw van de 5 km lange stadsmuren rond Antwerpen vergde de jarenlange inzet van duizenden werklieden. Met het resultaat van die arbeid kon Antwerpen pronken: kaarten en prenten werden veelvuldig gemaakt en over heel Europa verspreid.

Bouwgereedschappen

- 119** bakstenen van de stadsmuur
- 120** geel en lichtroze baksteen van de kazemat (geschutsruimte) van het Kipdorpbastion
- 121** restauratiesteen van de Kipdorpbrug
- 122** vijl
- 123** schietlood
- 124** bijl, truweel
- 125** beitels
- 126** hamer
- 127** hamer
- 128** wig of bijl
- 129** soldeerbout

Laatmiddeleeuwse vondsten aangetroffen onder het 16de-eeuwse bastion

- 130** schaal, rood aardewerk, 15de eeuw
- 131** suikertrechter, 16de eeuw
- 132** schaaltje in rood geglaazuurd aardewerk met sliblaag, 16de eeuw
- 133** kan in rood aardewerk met slibversiering, 16de eeuw
- 134** twee bekers in rood aardewerk, 15de eeuw
- 135** puntneusbaardmankruik, steengoed, 16de eeuw
- 136** gespen
- 137** spinpotjes, steengoed.
Deze potjes bevatten een vloeistof, vet of olie om de vingers te bevochtigen tijdens het spinnen.
- 138** rekenpenning van het type Venuspenning, koperlegering, 1488-1512
- 139** schoenzool, leer
- 140** naaldjes
- 141** spinsteentje, grijs aardewerk
- 142** afvoerbuizen in rood aardewerk
- 143** ledersnippers, gebruikt in de aanleg van het laatmiddeleeuwse wegdek
- 144** verharding van de laatmiddeleeuwse weg, natuursteen

Grote bouwmaterialen

- 145** stootpalen van de Kipdorpbrug, hout
- 146** paal met ijzeren schoen, afkomstig uit de fundering van de kazemat van het Kipdorpbastion, 19de-eeuwse verbouwing
- 147** trekankers van de Kipdorpbrug, ijzer, 19de eeuw
- 148** blokken natuursteen met steenhouwersmerken van het Kipdorpbastion, 16de eeuw
- 149** kalkzandsteen van de façade van de Kipdorpbrug, 16de eeuw
- 150** blauwe steen van de façade van de Kipdorpbrug

Expo

Grote afbeeldingen

Volkstoeloop bij de Kipdorppoort

Maskerade bij de Kipdorppoort, Denis van Alsloot, rond 1620

© Museo Nacional del Prado

Wintertafereel aan de Kipdorppoort, net voor de afbraak in 1865

Afbraak van de Kipdorppoort, Ferdinand de Braekeleer, 1876

© Collectie Stad Antwerpen, MAS, foto Bart Huysmans

Mooi uitgedoste dame op de Antwerpse vismarkt

Dame op de vismarkt te Antwerpen,

toegeschreven aan Adriaen van Utrecht / Marten Pepijn, 1630-1639

© Collectie Stad Antwerpen, Rubenshuis

Goudweger met munten, balansje en muntgewichtdoos

Een goudweger met zijn vrouw, Marinus van Reymerswaele (kopie naar), rond 1540

© KMSKA, www.lukasweb.be - Art in Flanders,

foto Hugo Maertens

Binnenzicht in de Sint-Walburgiskerk tijdens de eredienst

Interieur van de Sint-Walburgiskerk, Peeter Neeffs II, rond 1650

© Privé-collectie / foto Luc Schrobiltgen

Feestbroden versierd met Jezuskindjes

Winterstillevens met pannenkoeken, wafels en duivekater, Hans Francken, rond 1600

© KMSKB, Brussel / foto J. Geleyns - Art Photography

Alchemist die een geldstuk probeert om te zetten in edelmetaal

De Alchemist, Pieter Bruegel I, Philips Galle, 1556-1560

© Collectie Stad Antwerpen, Museum Plantin-Moretus

Zicht op Antwerpen in 1585 met bomenrijen op de wallen

Zicht op Antwerpen vanuit het zuiden, Frans Hogenberg, 1585

© FelixArchief Antwerpen, 12#5478

Balspelers tijdens het feest van het Sint-Sebastiaensgilde

Feest van het Sint-Sebastiaensgilde, Pieter van der Borch I, 1545-1608

© Rijksmuseum Amsterdam

Bolspelers op de Sint-Joriskermis

De Sint-Joriskermis, Pieter Bruegel I, Joannes van Doetecum I, rond 1559
© Rijksmuseum Amsterdam

Schaatsen en sleeën op de bevroren vesten

Ijsvermaak aan de Sint-Jorispoort, Pieter Breugel I, Frans Huys, 1558
© Collectie Stad Antwerpen, Museum Plantin-Moretus / Prentenkabinet

Pijprokers en kaartspelers in de kroeg

Rokers in een interieur, David Teniers II, rond 1637
© Museo Thyssen-Bornemisza, Madrid

Dobbelaars spelen voor geld

De dobbelaars, Mathieu Lenain (navolger van), 1630-1680
© Rijksmuseum Amsterdam

Kaatsen, zwemmen, vissen en schaatsen op de vesten verboden

Gheboden ende uytgheroepen, 1581, 1585, 1597, 1599, 1611
© Collectie Stad Antwerpen, Museum Plantin-Moretus / Prentenkabinet

Troepenbeweging aan de Kipdorppoort tijdens de Franse furie in 1583

De Franse furie te Antwerpen in 1583
© Rijksmuseum Amsterdam

Aanval op de Kipdorppoort door Frans van Anjou op 17 januari 1583

De Franse furie te Antwerpen in 1583, Antoine Sallaert
© Collectie Stad Antwerpen, MAS

Strijdgewoel op de Kipdorppoort tijdens de Franse furie

De Franse furie te Antwerpen in 1583, Jan Luyken
© Rijksmuseum Amsterdam

Burgers proberen te ontsnappen aan de Spaanse furie

De Spaanse furie te Antwerpen in 1576, Frans Hogenberg
© FelixArchief Antwerpen, 12#115

Musketier in vol ornaat vuurt een schot af

Soldaat die zijn musket, steunend op zijn furket afvuurt,
naar Jacob de Gheyn II, 1597-1607 (uit: Jacob de Gheyn, Wapenhandelinghe,
van roers, musquetten ende spiessen)
© Rijksmuseum Amsterdam

De Kipdorppoort tijdens de Franse furie, met onderaan de hertog van Anjou te paard

De Franse furie te Antwerpen in 1583
© FelixArchief Antwerpen, 12#734

De Franse hertog Frans van Anjou op achttienjarige leeftijd

Portret van Prins Hercule François, Duc d'Alençon, 1572
© National Gallery of Art, Washington

Engelse officier met ringkraag

Portret van een officier van het Royal Regiment of Foot, Tilly Kettle, rond 1760
© National Army Museum, London

De middeleeuwse Kipdorppoort met de oude stadsmuur

Middeleeuwse Kipdorppoort
© Algemeen Rijksarchief Brussel, Topografisch-Historische Atlas, nr. 668

De Kipdorppoort in 1866 met de geïntegreerde, laatmiddeleeuwse toren

De Kipdorppoort in 1866, Jozef Linnig
© FelixArchief Antwerpen, 12#2961

De versierde façade van de Kipdorppoort, met links de middeleeuwse toren

Vooraanzicht van de Kipdorppoort rond 1865
© Felixarchief Antwerpen, FOTO-OF#16634

Sfeerbeeld van de toegangszone tot de Kipdorppoort rond 1860

De Kipdorppoort rond 1860, Florent Joostens
© Felixarchief Antwerpen, 76#19

Kleine afbeeldingen

De Kipdorppoort rond 1860, Florent Joostens

© Felixarchief Antwerpen, 76#19

Schildwachthuisje aan de Sint-Jorispoort, Jozef Linnig, 1864

© Collectie Stad Antwerpen, Museum Vleeshuis

Inname van Antwerpen door het Franse leger op 17 juli 1794

© Collecties Koninklijk Legermuseum, Brussel

De Fransen verdreven uit Antwerpen in januari 1583, Frans Hogenberg

© FelixArchief Antwerpen, 12#187

Urbs Antverpia, Virgilius Bononiensis, 1565

© Collectie Stad Antwerpen, Museum Plantin-Moretus / Prentenkabinet

Bolwerk voor de Kipdorppoort bij de afbraak in 1866, Jozef Linnig

© Felixarchief Antwerpen, 12#2966

Afbeeldingen op de tijdlijn

Zicht op middeleeuws Antwerpen met de Kipdorppoort

Gezicht op de laatmiddeleeuwse omwalling rond 1541-1542
© Staatliche Museen zu Berlin / Kupferstichkabinett, 79C2

De oude omwalling tussen Kipdorppoort en Rode Poort

Schetskaart van de omgeving van de Ossenmarkt rond 1539
© Felixarchief Antwerpen, 12#9535

De middeleeuwse Kipdorppoort

Middeleeuwse Kipdorppoort
© Algemeen Rijksarchief Brussel, Topografisch-Historische Atlas, nr. 668

Plan met de vier middeleeuwse stadsuitbreidingen

Plan de la ville et des fortifications d'Anvers à la fin du XVe siècle, S. Mayer
(Uit: K. Torfs en A. Casterman, Les agrandissements et les fortifications d'Anvers depuis l'origine de cette ville, Brussel, 1871)
© Felixarchief Antwerpen, 12#2496)

De Kipdorppoort en de Rode Poort in de 16de eeuw

Zicht op Antwerpen vanuit de landzijde, Frans Huys, 1557
© Bibliothèque Nationale de France, Paris, Cartes et Plans, GE D-8508

Plan van de toegangszone tot de Kipdorppoort

Hoveniers Landt aen de Ploeck Straet onder St. Willeborts, 16de eeuw
© Rijksarchief Antwerpen-Beveren, nr. 1732

Plattegrond van Antwerpen met de nieuwe omwalling

Zicht op Antwerpen vanuit het oosten, Pauwels van Overbeke, 1568
© Felixarchief Antwerpen, 12#4117

Afbraak van het Kipdorpbastion in 1866

Afbraak van het bolwerk voor de Kipdorppoort in 1866, Jozef Linnig
© Felixarchief Antwerpen, 12#2968

De nieuwe boulevard, nu gekend als de leien, wordt aangelegd

De Frankrijklei te Antwerpen, nog zonder kasseien, 1881
© Felixarchief Antwerpen, FOTO-OF#5553

Foto's opgravingen

Lucid, Frederik Beyens, Koen Ver Eecke, stad Antwerpen dienst archeologie

Bezoekersgids

Afbeeldingen

Afbraak van de Kipdorppoort, Ferdinand de Braekeleer, 1876

© Collectie Stad Antwerpen, MAS, foto Bart Huysmans

Ijsvermaak aan de Sint-Jorispoort, Pieter Breugel I, Frans Huys, 1558

© Collectie Stad Antwerpen, Museum Plantin-Moretus / Prentenkabinet

Soldaat die zijn musket, steunend op zijn furket afvuurt, naar Jacob de Gheyn II, 1597-1607

(uit: Jacob de Gheyn, Wapenhandelinghe, van roers, musquetten ende spiessen)
© Rijksmuseum Amsterdam

Bolwerk met Rode Poortbrug in 1865, Jozef Linnig

© Felixarchief Antwerpen, 12#2958

Foto's opgravingen aan de Kipdorpbrug, 2018

© Koen Ver Eecke

Foto's topvondsten, 2020

© Frederik Beyens, uitgezonderd foto's p.6 en p.10 boven (© Sigrid Spinnox)

Colofon

De expo 'Onder de Leien. Een gracht vol schatten' is een initiatief van de stedelijke dienst archeologie van de stad Antwerpen. Het toont de vondsten van de opgravingen naar aanleiding van de heraanleg van de Noorderleien (2016-2019).

Expo

Ontwerp en realisatie

PK projects

Vondsten en redactie

Stad Antwerpen

Bezoekersgids

Redactie

Femke Martens

Daan Celis

Veerle Hendriks

Katelijne Geerts

Karen Minsaer

Eindredactie

Isabel Michiels

Geraadpleegde experts

Peter De Laet

Cecile Hoskens

Marie Juliette Marinus

Jan Moens

Michel Oosterbosch

Fran Stroobants

Hendrik Van Caelenberghe

Erik Wauters

Foto cover

Maskerade bij de Kipdorppoort,

Denis van Alsloot, rond 1620

© Museo Nacional del Prado;

bewerking PK projects

Verantwoordelijke uitgever

Patricia De Somer, Grote Markt 1,

2000 Antwerpen

Wettelijk depotnummer

D/2020/0306/17

Met dank aan

- de tientallen stagiairs en vrijwilligers voor de hulp bij de opgravingen.
- de metaaldetectoristen voor de enthousiaste ondersteuning op de site en de hulp bij de identificatie van de grachtvondsten.
- de experts die de vondstencollectie mee onderzoeken.
- iedereen die de realisatie van de opgraving van de Kipdorpsite heeft mogelijk gemaakt: partners van de Noorderlijnwerf, alle betrokken medewerkers van de stad Antwerpen

Contact

Stad Antwerpen dienst archeologie

Grote Markt 1 - 2000 Antwerpen

archeologie@antwerpen.be

www.antwerpenmorgen.be

Duurzaamheid is belangrijk. Daarom werden voor deze expo de bestaande tentoonstellingskisten herbruikt en wordt de bezoekersgids enkel voor het bezoek aan de expo in een printversie beschikbaar gemaakt.

